

Enes Pelidija

OSNOVNI REZULTATI BOSANSKOHERCEGOVAČKE HISTORIOGRAFIJE OSMANSKOG PERIODA (od 1463. do kraja XVIII STOLJEĆA) U POSLJEDNJE DVIJE DECENIJE XX STOLJEĆA

Sve do 80-tih godina ovog stoljeća većina znanstvenika koji su proučavali prošlost Bosne i Hercegovine osmanskog perioda objavljivali su osmansku građu, kao orijentalisti i pisali historijske radove. O tim orijentalistima i historičarima kakvi su bili Safvet beg Bašagić, Hamdija Kreševljaković, Vladislav Skarić, Nedim Filipović, Branislav Đurđev, Hamid Hadžibegić, Hazim Šabanović, Mehmed Mujezinović, Alija Bejtić, Ešref Kovačević, Adem Handžić, sve do, Ahmeda S. Aličića prije nepune dvije decenije pisao je akademik Avdo Sućeska.¹ U tom referatu prof. Sućeska ukazuje i na potrebu daljeg produblivanja dotadašnjih saznanja o prošlosti Bosne i Hercegovine osmanskog perioda. On takođe ukazuje i na otklanjanje izvjesnih propusta, nepreciznosti, pa i netačnosti. Bio je to uvod u jednu novu fazu bosanskohercegovačke historiografije kada orijentalisti više pažnje posvećuju prevođenju i objavljuju dragocjenu osmansku arhivsku građu i time daju izuzetno značajan doprinos, a historičari se sve više usredsređuju na svoj dio posla. To je rezultiralo objavljivanjem izvora istočne i zapadne provenijencije, kao i brojnih historijskih djela. U tome prednjače znanstvenici srednje i mlađe generacije.

Među prvim nagovještajima da su neke ranije teze naučno prevaziđene i netačne ukazuje Ahmed S. Aličić u svom radu *Razdoblje turske (osmanske) vlasti* koji je štampan u drugom tomu *Enciklopedije Jugoslavije*. U tom prilogu - studiji dr Aličić donosi historijski pregled osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini od 1463. do 1878. godine. Cio rad pisan je pregledno, tematski i hronološki sa više podnaslova "Uspostava i organizacija osmanske vlasti", te o spa-

1 Avdo Sućeska, *Osnovni rezultati poslijeratne bosanskohercegovačke istoriografije o osmansko - turskom periodu i njeni dalji rezultati*, Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945. - 1982.), ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LXV, odjeljenje društvenih nauka, knj. 12, Sarajevo 1983, pp. 37 - 53

hijsko - timarskom sistemu, feudalcima i raji, državnom vlasništvu nad zemljom, širenju islama, društvenoj podijeljenosti, o nasljeđivanju timara, razvoju gradova i privrede, porezima, čiflučenju, položaju vjerskih zajednica i o vojno - političkoj situaciji Bosanskog ejaleta.²

Sva navedena poglavlja autor piše na osnovu ranijih znanstvenih rezultata, ali i potpuno novih podataka do kojih je došao na osnovu arhivske građe osmanskog porijekla. Zato i ne iznenađuje pozitivno, kao i poneko negativno reagovanje pojedinaca koji su pokušali osporiti iznošenje novih naučnih rezultata dr. Aličića. Poseban doprinos ovog enciklopedijskog izdanja su izvjesne korekcije i nagovještaj novih historijskih pogleda na osmansku vladavinu u Bosni i Hercegovini i dijelovima susjednih zemalja koji su stoljećima bili u sastavu Bosanskog ejaleta. Isto tako u ovom radu dr Aličić ispravlja neke terminološke nazive, a za druge koje navodi a općeprihvaćeni su, nagovještava da imaju i adekvatnije nazive.

a) Objavljene studije

Zahvaljujući svim postignutim znanstvenim rezultatima interesovanje za historiju Bosne i Hercegovine, kako domaće, tako i strane javnosti postaje još veće. U želji da se zainteresiranim kaže nešto više o prošlosti naše zemlje, u protekle dvije decenije pored brojnih radova objavljeno je i više studija. U njima je veliki dio posvećen i 415 godina osmanske vladavine.

Jedna od prvih takvih studija objavljenih u posljednjih dvadeset godina je *Istina o Bosni i Hercegovini - činjenice iz istorije B i H*.³ Kako navode njeni autori Dubravko Lovrenović, Avdo Sućeska, Ibrahim Tepić i Vlado Azinović cilj im je bio da "umjesto mnoštva dezinformacija, stereotipija i nagađanja o Bosni i Hercegovini, čitalac po prvi put nađe na jednom mjestu oslonac iz istorijske građe koji je naučno verificiran".⁴ Pod naslovom *Osnovne osobenosti položaja Bosne u osmansko - turskoj državi* na stranicama ove knjige akademik Sućeska piše o osmanskom periodu Bosne i Hercegovine.⁵ Izišla u predvečerje agresije, ova knjiga izazvala je veliku pažnju kako domaćih, tako i stranih znanstvenih krugova. To govori i podatak o njenom čestom citiranju.

Međutim, u toku same agresije na Bosnu i Hercegovinu interesovanje o našoj domovini postaje još veće. To je rezultiralo objavljivanjem novih studija iz njene historije. Njih su pisali i domaći i strani historičari. U pojedinim studijama autori su nekritički preuzimali starije i na pojedinim mjestima i pitanjima davno

2 *Enciklopedija Jugoslavije*, 2 BJE-CRN, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1982, pp. 174-189; *Separat SR Bosna i Hercegovina*, JLZ, Zagreb 1983., pp. 86-101

3 Sarajevo 1991, pp. 86

4 ibidem, 4

5 ibidem, 29 - 43

prevaziđene podatke. Ova napomena je neophodna iz razloga što su svi autori dobronamjerni i cijenjeni historičari. Pažljiviji čitaoci, a posebno orijentalisti i historičari će uočiti te propuste, ali u tim djelima saznati i neke nove činjenice.

Prva od knjiga koja donosi cjeloviti historijat Bosne i Hercegovine je *Povijest Bosne* Noela Malkolma. Knjiga ovog britanskog historičara prvo je objavljena u Londonu 1994. godine, a u narednoj godini prevedena je i štampana i na naš jezik. Na njenim stranicama autor je u poglavljima: *Rat i otomanski poredak 1463-1606; Islamizacija Bosne; Srbi i Vlasi; Rat i politika u osmanskoj Bosni 1606-1815; Gospodarski život, kultura i društvo u otomanskoj Bosni 1606-1815; i Židovi i Romi u Bosni* pisao o historijatu Bosne i Hercegovine pod sultanovom vlašću.⁶ Svi doneseni podaci pisani su na osnovu objavljenih izvora i literature, a knjigu je preveo Zlatko Crnković.

Iste 1994. godine John V. Fine Jr. i Robert J. Donia su takođe objavili knjigu o Bosni i Hercegovini. O osmanskom periodu pisali su u poglavlju *Vjerske promjene u Bosni pod Osmanlijama* (pp. 28-56). Već u januaru 1995. godine knjiga je prevedena na bosanski jezik pod naslovom *Bosna i Hercegovina - tradicija koju su izdali*.⁷ Kao i prethodna, i ova knjiga pisana je na osnovu objavljenih izvora i literature.

Veoma interesantne podatke o Bosni i Hercegovini osmanskog perioda susrećemo i na stranicama knjige Jozefa Matuza *Osmansko carstvo* u prijevodu Nenada Moačanina.⁸ Pišući o Osmanskom carstvu i njegovim pokrajinama, profesor Matuz piše i o Bosni, njenom mjestu i ulozi u sklopu Imperije.

U ratnom periodu devet saradnika sa Instituta za istoriju, katedre za historiju Filozofskog fakulteta i Pravnog fakulteta u Sarajevu napisali su knjigu *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. Zbog velike zainteresovanosti znanstvene javnosti i šire čitalačke publike knjiga je doživjela dva izdanja. U drugom je obogaćena prilogom još jednog autora.⁹ U ovom djelu o posljednjim danima srednjovjekovne bosanske države piše dr Marko Šunjić u poglavlju *Kraj srednjovjekovne bosanske države* (pp. 83-97). Vrijednost ovog priloga je što akademik Šunjić na osnovu novih historijskih izvora znanstveno pobija dugo prihvaćenu tezu da je pred dolaskom osmanske vojske i njenog vladara sultana Mehmeda II Fatihha "Bosna šaptom pala". Upravo, autor ovog dijela piše o velikom i hrabrom otporu njenih branilaca.

6 Noel Malkolm, *Bosnia: A short history*, XXIV, London 1994, pp. 340; i s t i, *Povijest Bosne - kratki pregled*, Zagreb - Sarajevo 1995, pp. 370. Na osmanski dio u prijevodu odnose se stranice od 57 do 161.

7 Robert J. Donia, John V. A. Fine Jr, *Bosnia and Herzegovina a tradition Betrayed*, Harvard 1994; i s t i: *Bosna i Hercegovina - tradicija koju su izdali*, Sarajevo 1995, pp. 238, prijevod sa engleskog na bosanski jezik Nura Dika Kapić.

8 Zagreb 1992, pp. 223

9 Sarajevo 1994, pp. 337, i Sarajevo 1998, pp. 434

Druga dva priloga dr Behije Zlatar *Bosna i Hercegovina u okvirima Osmanskog carstva (1463-1593)* (pp. 99-134) i dr Enesa Pelidije *Bosanski ejalet od 1593. godine do Svištovskog mira 1791. godine* (pp. 135-175) pisana su na osnovu dotadašnjih historijskih saznanja sa više podataka koji su do tada bili poznati jedino u užim stručnim krugovima.

U cilju boljeg poznavanja prošlosti Bosne i Hercegovine pregledno, jasno piše akademik Muhamed Filipović u svojoj studiji *Bosna i Hercegovina – najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice*.

Osnovni zadatak, kako to i autor ističe, je da ova knjiga donese "temeljne i maksimalno pouzdane činjenice o zemlji i državi koja se zove Bosna i Hercegovina, u poglavljima *Bosna pod osmanskom upravom (76-86)*, *Osmanski period u kulturi Bosne i Književnost Bosne u osmanskom periodu (131-149)* akademik Filipović piše o osmanskom periodu. Kao i prethodne, i ova knjiga doživjela je dva izdanja.¹⁰

Jedan od najboljih znalaca Bosne osmanskog perioda dr Adem Handžić je, takođe u cilju bolje informisanosti strane javnosti, o prošlosti Bosne i Hercegovine u vrijeme agresije objavio knjigu *Studije o Bosni - historijski prilozi iz osmansko - turskog perioda*.¹¹ I ova knjiga doživjela je drugo izdanje na engleskom jeziku.¹² Na stranicama ovih studija dr. Handžića su njegovi od ranije objavljeni radovi u stručnim publikacijama. Neke od uvrštenih ovaj cijenjeni orijentalista i historičar dopunio je novim podacima iz osmanskih dokumenata.

b) Administrativno-upravna organizacija i društveni odnosi

U posljednje dvije decenije na temu administrativno - upravne organiziranosti i društvenih odnosa u Bosni i Hercegovini objavljeno je više radova. Iako je u prethodnom periodu, prije ovog vremena o kome govorimo, na ovu temu objavljeno više značajnih studija i radova, i dalje se ima još puno pisati. To nam pokazuje i knjiga Ahmeda S. Aličića *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*.¹³ Iako nam naslov sugerira da se spomenuta studija odnosi na XIX stoljeće, čitajući je vidimo da autor s pravom govori i o ranijem vremenskom periodu. Na osnovu nove arhivske građe dr Aličić na stranicama ove studije donosi nove podatke, ali i koriguje izvjesne do tada općeprihvaćene stavove. Jedan od takvih je da je sve do XIX stoljeća bihački sandžak vojno, ali ne i civilno izdvojen iz bosanskog sandžaka. Posebno su interesantni i korisni podaci o administrativnim institucijama i njihovoj organizaciji.

10 Sarajevo 1996. I 1997, pp. 176

11 IRICA, Istanbul 1994, pp. 310

12 A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the Nineteenth Century in Bosnia, Istanbul 1996.

13 Sarajevo 1983, pp. 190

Pišući o administrativno-upravnoj podjeli osmanske države i njenih ejaleta u XVIII stoljeću turski historičar Fahameddin Basar piše i o Bosanskom ejaletu i njegovoj administrativno-upravnoj organizaciji. Spomenuti autor donosi imena bosanskih namjesnika, uglednijih ličnosti i opisuje administrativno uređenje Bosanskog ejaleta u vremenskom periodu između 1717. i 1730. godine.¹⁴

U više stručnih časopisa na ovu temu pisali su orijentalisti i historičari.¹⁵ Svi ti radovi ukazuju da su osmanske vlasti vodile računa o administrativno-upravnoj organizaciji i društvenim odnosima u Bosni i Hercegovini.

c) Vojni aspekt

Pored administrativno - upravnog, osmanske vlasti vodile su velikog računa i o bezbjednosno vojnom stanju. Uz većinu bosanskohercegovačkih gradova bila su veća ili manja vojna utvrđenja. Razlog za relativno veliki broj tvrđava bio je u činjenici što je, tokom cijele sultanove vlasti na teritoriji Bosanskog ejaleta, od 1580. godine kada je osnovana kao posebna pokrajina, Bosna bila krajište (serhat). Do bečkog rata 1683. godine Bosanski ejalet je bio prostor odakle su u pravcu sjevera išle ofanzivne osmanske vojne akcije, a od bečkog rata (1683.-1699.) bio je to najistureniji ejalet evropskog dijela Osmanskog carstva. Zato se i u bosanskohercegovačkoj historiografiji, kao i kod svih onih

14 Fahameddin Basar, *Osmanli eyalet tevcihati (1717-1730)*, Ankara 1997, pp. 359

15 Avdo Sućeska, *Pokušaji muslimanske raje u Bosni da se oslobode rajinskog statusa u XVIII stoljeću*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, XXXIII, Sarajevo 1985, pp. 235-246; i s t i, *Obim autonomije Poljica u osmansko-turskoj državi*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, br. XXXII 1984, Sarajevo 1985, pp. 279-290; Nedim Filipović, *Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini*, Prilozi za orijentalnu filologiju 36/1936, Sarajevo 1987, pp. 149-180; Muhamed Hadžijahić, *Bune i ustanak u Bosni sredinom 18. Stoljeća*, Historijski zbornik 1980.-1981., Zagreb 1982, pp. 99-137; Ahmed S. Aličić, *Nahija Drežnica pod osmanskom upravom*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini - Etnografija 37, Sarajevo 1982, pp. 3-14; Fehim Dž. Spaho, *Skradinska nahija 1574*, Acta historico - oeconomica Jugoslaviae 16, Zagreb 1989, pp. 79-107; i s t i, *Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima*, Acta historico - oeconomica Jugoslaviae 13/1986, Zagreb 1986, pp. 47-86; Ejup Mušović, *Nahija Jeleč u XVI veku - kadiluk Novi Pazar - sandžak Bosna*, Novopazarski zbornik br. 5, Novi Pazar 1981, pp. 41-75; i s t i, *Nahija Mileševo krajem XV vijeka*, Istorijski zapisi, god. 62, br. 1-2, Titograd 1989, pp. 11-22; Zbornik radova sa naučnog skupa održanog 22. i 23. aprila 1995. godine u Sarajevu - *Društveni i državno - pravni kontinuitet Sandžaka*, Sarajevo 1996, pp. 282; Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira (1699-1718)*, Sarajevo 1989, pp. 304; i s t i, *Prilike u Bosanskom ejaletu uoči tursko - mletačkog rata 1714-1718. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju 37/1987, Sarajevo 1988, pp. 159-172; A. Željazkova, *Bosnija pod osmanskom vlast'ju v XV-XVII vv.*, *Osmanskoja imperija: gospodarstvennaja vlast' i social' napolitičeskoja struktura*, Moskva 1990, pp. 167-184; Marko Šunjić, *Trogirski izvještaji o osvajanju Bosne (1463 -)*, Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1989, pp. 139-157; Hatidža Čar - Drnda, *Teritorijalna i upravna organizacija višokih nahija do početka 17. stoljeća*, Prilozi za orijentalnu filologiju 37/1987, Sarajevo 1988, pp. 185-197; Madžida Selmanović, *Jajačka nahija u opširnom popisu za bosanski sandžak iz 1562. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju 44-45/1994. - 95., Sarajevo 1996, pp. 207 - 279

naučnih radnika koje interesuje prošlost Bosne i Hercegovine osmanskog perioda, velika pažnja poklanja vojnom aspektu. U posljednje dvije decenije u ovom pitanju su napravljeni znatni pomaci. Ti novi znanstveni rezultati iz vojne historije Bosne i Hercegovine postignuti su zahvaljujući i radovima ranijih osmanista i historičara koji su pisali na ovu temu.

Međutim, u posljednjih 29 godina bilo je više znanstvenih skupova o vojnom aspektu na području cijele ex Jugoslavije, pa time i Bosne i Hercegovine. Među takvima je i znanstveni skup održan od 23. do 25. studenog 1981. godine u Zagrebu na temu vojnih krajina. Na njemu je uzelo učešća preko 100 naučnika iz više zemalja. Podneseni referati štampani su u posebnom zborniku pod naslovom *Vojna krajina, povijesni pregled - historiografija - rasprave*. Navedeni Zbornik za štampu je priredio Dragutin Pavličević.¹⁶ Od 28 objavljenih referata, tri se djelimično odnose na prostore Bosne i Hercegovine u XVI i XVII stoljeću.¹⁷ I za knjigu *Vojina S. Dabića Banska krajina (1688.-1751.), prilog istoriji srpskog i hrvatskog naroda i krajiškog uređenja u Baniji*¹⁸ može se kazati da se djelimično odnosi i na prostore Bosne.

Sljedeći znanstveni skup na ovu temu održan je u Sinju od 23. do 25. oktobra 1987. godine pod nazivom *Sinj i Cetinska krajina u vrijeme osmanlijske vlasti*.¹⁹ Na stranicama ovog Zbornika objavljeno je 11 referata. Među njima su i radovi Fehima Dž. Spaha i Enesa Pelidije koji pišu o ovom kraju u toku i poslije osmanske uprave. Po prvi put je konkretno na osnovu izvorne arhivske građe pisano i na temu Sinjske alke.²⁰

Sličan skup na temu vojne historije održan je i u Beogradu 1987. godine. I sa toga međunarodnog skupa štampan je Zbornik radova pod nazivom *Vojne krajine u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira*.²¹ Svojim radovima Adem Handžić, Fehim Dž. Spaho i Avdo Sućeska obogatili su saznanja o vojno - fortifikacionim objektima na prostoru Bosanskog ejaleta.²² O vojnoj organizaciji u Bosanskom ejaletu Adem Handžić objavio je poseban rad

16 Zagreb 1984, pp. 476

17 Nenad Močanin, *Vlasi u požeškom sandžaku 1545-1581*, pp. 193-199; Šime Peričić, *Vojna krajina u Dalmaciji*, pp. 199-207; Milan Kruhek, *Stvaranje i utvrđivanje odbrambene granice na Kupu u XVI i XVII stoljeću*, pp. 215-259

18 Beograd - Zagreb 1989, pp. 229

19 Sinj 1989, pp. 229

20 Fehim Dž. Spaho, *Vojna organizacija turske vlasti u Kliškom sandžaku u XVII stoljeću*, pp. 73-81; Enes Pelidija, *Pokušaj osvajanja Sinja od strane osmanske vojske 1715. godine*, pp. 167-177

21 SANU, knj. XLVIII, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 12, Beograd 1989. godine

22 Adem Handžić, *O organizaciji krajine Bosanskog ejaleta u XVI stoljeću*, pp. 77-91; Fehim Dž. Spaho, *Organizacija Vojne krajine u sandžacima Klis i Krka u XVII stoljeću*, pp. 101-114; Avdo Sućeska, *Nasljeđivanje službi bosanskih graničara po sistemu odžakluka*, pp. 69-76

*O organizaciji vojne krajine Bosanskog ejaleta u XVII stoljeću (sjeverna i sjeverozapadna granica).*²³

O brojnim ratovima koji su se u toku osmanske vladavine do kraja XVIII stoljeća vodili na teritoriji Bosne i Hercegovine, odnosno Bosanskog ejaleta, kao i o učešću njegovog stanovništva na frontovima daleko od njihove domovine u proteklom periodu objavljeno je više studija i radova. Tom problematikom su se podjednako bavili kako domaći, tako i strani historičari.²⁴ Brojne objavljene

23 Prilozi Instituta za istoriju, XXIII, 24, Sarajevo 1988, pp. 45-60

24 Michael Robert Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth - Century Bosnia*, Bul, Leiden - New York - Koln 1997, pp. 190; Ferdinand Hauptmann - Milan Vasić - Alija (treba Abdulah - prim. E. P.) Polimac - Rudiger Malli, *Die Reichsgeschichte Mehmed Subhi's 1738-1740*, Graz 1987, pp. 229; Omer Novljanin - Ahmed Hadžinesimović, *Obrana Bosne 1736.-1739.*, Dvije bosanske kronike, preveli i priredili dr Fehim Nametak i dr Lamija Hadžiosmanović, Zenica 1994, pp. 140; Muhidin Pelešić, *Bošnjaci na svjetskim ratištima*, Sarajevo 1996, pp. 87; Raif Hajdarpašić, *Kolašinska kapetanija i bošnjački narod*, Sarajevo 1996, pp. 126; Gligor Stanojević, *Dalmatinske krajine u XVIII vijeku*, Beograd - Zagreb 1987, pp. 172; Fadil Ademović, *Princ palikuća u Sarajevu (provala Eugena Savojskog u Sarajevo 1697.)*, Sarajevo 1997, pp. 232; Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira (1699-1718)*, Sarajevo 1989, pp. 304; Bogumil Hrabak, *Trebinje, Popovo i Donja Neretva u hajdučkom vojevanju za vrijeme morejskog rata*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XVI, br. 17, Sarajevo 1980, pp. 69-100; Enes Pelidija, *Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru 1706-1714. godine*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XVI, br. 17, Sarajevo 1980, pp. 101-129; i s t i, *O ulozi ruskog pukovnika Mihaila Miloradovića u dizanju ustanka crnogorskih, brdskih i hercegovačkih plemena 1711. godine protiv turske vlasti*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XVII, br. 18, Sarajevo 1981, pp. 221-231; Avdo Sućeska, *Prilike u Bosni prije i poslije osvajanja Sarajeva od strane princa Eugena Savojskog (prema domaćim i osmansko-turским izvorima)*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XIX, br. 20, Sarajevo 1984, pp. 143-151; Enes Pelidija, *Tursko - ruski rat 1711. godine i pokreti crnogorskih i hercegovačkih plemena*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XX, br. 21, Sarajevo 1985, pp. 257-269; Ignacij Voje, *Zasliševanje ujetnikov iz Bosne v času turških upadev v slavenske dežele*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XXIII, br. 24, Sarajevo 1988, pp. 33-44; Bogumil Hrabak, *Zapadna Bosna u zbivanjima kandijskog i morejskog rata*, Istorijski zbornik, god. III, br. 3, Banjaluka 1982, pp. 7-37; Dušanka Bojanić, *Dvije godine bosanskog krajišta (1479. i 1480.) - prema Ibn Kemal*, Prilozi za orijentalnu filologiju 36/1986, Sarajevo 1987, pp. 313-331; Zejnil Fajić, *Stanje sakralnih i prosvjetnih objekata u Sarajevu razorenih za vrijeme provale Eugena Savojskog*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga VII-VIII, Sarajevo 1982, pp. 89-109; Sabira Husedžinović, *Džamije Banje Luke u planovima austrijskih ratnih karata iz XVIII stoljeća*, Prilozi za orijentalnu filologiju 47-48/1997-98, Sarajevo 1999, pp. 101-127; Avdo Sućeska, *Uloga ajanluka (ajanlik) u učvršćivanju vlasti bosanskih kapetana*, Godišnjak Pravnog fakulteta XXXVI, Sarajevo 1988, pp. 335-372; *Bosna, Hrvatska, Hercegovina: zemljovidi, vedute, crteži i zabilješke grofa Lugia Ferdinanda Marsiglia krajem XVII stoljeća*, priredio Hamdija Hajdarhodžić, Zagreb 1996, pp. 177; Bogumil Hrabak, *Turske gradnje i dogradnje u fortifikacijama Herceg Novog*, Boka, 17, Herceg Novi 1985, pp. 71-85; Behija Zlatar, *O sudbini ratnih zarobljenika u Sarajevu u XVI stoljeću*, Prilozi za orijentalnu filologiju 40/1990, Sarajevo 1990, pp. 259-266; Hamdija Hajdarhodžić, *Dubrovačke i mletačke pripreme pred razgraničenje 1699. godine*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga XI-XII, Sarajevo 1985, pp. 289-330; Avdo Sućeska, *Izgradnja šajki u Bosni u XVI i XVII stoljeću za potrebe turske riječne flote*, Istorijski zbornik III, 3, Banja Luka 1982, pp. 37-45

knjige i radovi još više su obogatili naša saznanja o vojnom značaju Bosne i Hercegovine pod osmanskom vlašću do kraja XVIII stoljeća. Naročito su nova saznanja iz ratova na tlu Bosanskog ejaleta iz XVII i XVIII stoljeća. Međutim, ostala su još mnoga otvorena pitanja, a posebno o istaknutijim ličnostima i nekim događajima o kojima donedavno nismo znali ni najosnovnije. Na to nam ukazuju i neki radovi u kojima se spominju poznatiji vojni zapovjednici i porodice koje su davale istaknutije vojne kadrove.²⁵ Svemu napisanom iz vojnog aspekta ubuduće treba posvetiti još više pažnje, te pisanjem manjih radova na ovu temu započeti raditi monografije, kako je to u nauci i uobičajeno.

Dva okrugla stola organizirana od strane Instituta za istoriju u Sarajevu o Bosanskoj Posavini²⁶ i vezama Bosne i svijeta²⁷ djelimično se odnose i na vojni aspekt Bosne osmanskog perioda. Takođe je o vezama Bosne sa susjednim zemljama, ali i udaljenim državama objavljeno u stručnim časopisima više radova.²⁸ Time su se saznanja iz višestoljetne prošlosti Bosne i Hercegovine pod osmanskom vlašću još više upotpunila.

d) Gradovi

O urbanom razvoju bosanskohercegovačkih gradova, koji su uglavnom i nastali u osmanskom periodu, pišu mnogi historičari. Na ovu temu u proteklom periodu održano je više naučnih skupova. Jedan od takvih je u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu organizirao Institut za istoriju u Sarajevu, a u povodu pola milenija njegovog nastanka. Skup je održan od 19. do 21. marta 1993. godine u opkoljenom gradu. Sa ovog znanstvenog skupa objavljena su 54 rada u posebnoj publikaciji pod nazivom *Prilozi historiji Sarajeva - pola milenija Sarajeva*.²⁹ Većina publikovanih radova (23) odnosila se na osmanski period.

-
- 25 Hamid Hadžibegić, *Gazi Isa beg*, Glasnik VIS-a u SFRJ, Sarajevo 1983, god. 46, br. 1-2, pp. 147-151; Mehmet Ibrahim, *Gazi Husrev Bey ve Bosna - Hersek'teki son durum*, Vakıf Hafteşi, Ankara 1992, pp. 7-10; Enes Pelidija, *Život i djelo Ferhad-paše Sokolovića*, Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ, br. 6, god. LIV791, Sarajevo 1991, pp. ; Ibrahim Filipović, *Bosanska muslimanska porodica, njen postanak, razvoj i uticaj u vremenu od 1574-1991. godine*, Sarajevo 1991, pp. 289
- 26 *Bosanska Posavina - dio cjelovite Bosne i Hercegovine* (Zbornik radova sa okruglog stola održanog 24. XI 1994. godine u Sarajevu), Sarajevo 1997, pp. 256. Za osmanski period vidi rad: Enes Pelidija, *O Bosanskoj Posavini u osmanskom periodu (1463-1791)*, pp. 51-71
- 27 Zbornik radova sa okruglog stola u organizaciji Instituta za istoriju u Sarajevu održanog 15. i 16. Marta 1996. godine pod nazivom *Bosna i Svijet*. Pod istim naslovom je štampan i Zbornik, Sarajevo 1996, pp. 286
- 28 Bogumil Hrabak, *Dubrovnici u zapadnoj Bosni, 1463-1669. godine*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XIX, br. 20, Sarajevo 1984, pp. 119-126; Muhamed Hadžijahić, *Odnosi Bosanskog ejaleta sa Crnom Gorom u XVIII vijeku*, Istorijski zapisi, 33, 3, Titograd 1980, pp. 85-98; Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808, drugi dio, od 1526. do 1806*, Zagreb 1988, pp.
- 29 Sarajevo, 1997, pp. 531

I drugi skup na sličnu temu *Tragom bosanskohercegovačke prošlosti - o urbanom licu BiH* održan je u organizaciji Instituta za istoriju u Sarajevu 15. i 16. marta 1995. godine. Cilj ovog skupa bio je da se sa povijesnog stanovišta znanstveno i interdisciplinarno kaže o Bosni i Hercegovini kao civilizacijsko - urbanom prostoru, te o odnosu tradicionalnog i modernog u bosanskom društvu. Referati su objavljeni u posebnoj publikaciji pod nazivom *Urbano biće Bosne i Hercegovine*.³⁰ Radovi Izeta Rizvanbegovića, Vesne Mušete - Aščerić, Behije Zlatar, Amine Šiljak - Jesenković i Lamije Hadžiosmanović odnosili su se na bosanskohercegovačke gradove osmanskog perioda.³¹

Kao i o Sarajevu, i o Mostaru je 9. i 10. septembra 1996. godine održan naučni skup pod nazivom *Mostar kroz stoljeća*. Na njemu su uzeli učešća poznati orijentalisti i historičari. Na dvodnevnom skupu podnesena su 32 referata u kojima se govori o Mostaru i njegovoj okolini. Od navedenog broja sedam radova se odnose na osmanski period historijata ovog grada i književno stvaralaštvo ljudi sa ovog prostora.³²

Međutim, u proteklom periodu objavljeno je i više monografija. Tako je knjiga Behije Zlatar *Zlatno doba Sarajeva*³³ donijela nova saznanja o najvećem i najznačajnijem gradu Bosne i Hercegovine. Autor na njenim stranicama piše o šehar Sarajevu od vremena Gazi Isa bega Ishakovića, pa do kraja XVI stoljeća. To je vrijeme punog procvata ovog grada koji se ubrajao u najveće urbane sredine evropskog dijela Osmanskog carstva. Isti autor na ovu temu objavio je više radova koji su štampani u stručnim publikacijama.³⁴

Takođe je objavljena i knjiga Husage Čišića *Mostar u Herceg - Bosni*,³⁵ te reprint izdanje knjige Radoslava Lopašića *Bihać i bihaćka krajina - mjestopisne i poviestne crtice* koja je prvi put štampana davne 1890. godine u Zagrebu.³⁶ Takođe je u proteklom periodu objavljeno više monografija pojedinih gradova Bosne i Hercegovine³⁷ kao i onih koji su stoljećima bili u sastavu Bosanskog ejaleta.³⁸

30 Sarajevo 1996, pp. 222

31 ibidem, pp. 47-103

32 *Hercegovina*, časopis za kulturu i historijsko nasljeđe, br. 9, Mostar 1997., pp. 277

33 Sarajevo 1996, pp. 260

34 *Tipologija gradskih naselja u XVI stoljeću, Gradska kultura na Balkanu (XV-XIX vek)*, Zbornik radova SANU, Balkanološki institut, Posebna izdanja 36, Beograd 1988, pp. 63-73; *Unne ville typiquement urbaine des Balkans (XV-XIX siècle)*, 3, Belgrad - Paris 1991, pp. 25-29; i s t a ; *Pljevlja kao sjedište hercegovačkog sandžaka*, Društveni i državno - pravni kontinuitet Sandžaka, Zbornik radova sa naučnog skupa održanog 22. i 23. aprila 1995. godine u Sarajevu, Sarajevo 1996, pp. 127-130

35 Mostar 1991, pp. 292

36 Bihać, reprint 1991, pp. 330

37 Grupa autora, *Modriča sa okolinom u prošlosti*, Modriča 1986, ; i s t o, *Fojnica kroz vijekove*, Fojnica - Sarajevo 1987, pp. 531; i s t o, *Sarajevo, fotomonografija*, Sarajevo 1997, pp. 261;

Pored monografija, koje su po mome mišljenju trebale biti brojnije, o urbanim sredinama Bosanskog ejaleteta objavljeno je daleko više članaka i priloga, kao i onih knjiga koje djelimično govore o osmanskome periodu pojedinih mjesta.³⁹ I pored brojnosti objavljenih radova, potreba za pisanjem monografija mnogih gradova nameće se kao obavezan zadatak za buduće autore.

e) Vakufi

Jedan od većih pomaka historiografije Bosne i Hercegovine osmanskog perioda u zadnje dvije decenije osjetio se u izučavanju historijata vakufa. Po nepisanom pravilu vakufi - osnivači vakufa su doprinijeli nastanku novih, te uvećavanju postojećih urbanih sredina. Takođe, vakufi su nezaobilazni u svim segmentima djelatnosti ljudi sa ovih prostora u vrijeme o kome govorimo. Zato nas i ne iznenađuje veće interesovanje znanstvenih krugova o ovoj problematici.

Martin Udovičić, *Travnik i okolina*, Zagreb 1984, pp. 63; Faruk Muftić, *Foča - grad neprolazne ljepote 1470-1996*, Sarajevo 1997, pp. 183

- 38 Enes Pelidija - Behija Zlatar, *Pljevlja i okolina u prvim stoljećima osmansko - turske vlasti*, Pljevlja 1988, pp. 53, Ejup Mušović, *Tutin i okolina*, Etnografski institut SANU, Beograd 1985. pp.
- 39 Avdo Sućeska, *O mu'afijetu u bosanskom ejaletu*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, god. XXI, br. 22, Sarajevo 1986, pp. 235-243; Adem Handžić, *O ulozu derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću*, Prilozi za orijentalnu filologiju XXX, 1980, Sarajevo 1981, 169-179; i s t i, *Bosna'da XVI. yuzyilda kasablarin gelismesin bazi ozllikleri*, IX, Turk Tarih Kurumu, Ankara 1988, cild 2 den ayri basin pp. 895-900; Dušan Grabrijan, *The Bosnia Oriental architecture in Sarajevo with special reference to the contemporary one*, Ljubljana 1984, pp. 183; Gordana Sedić, *Banjaluka i okolica na njenim kartama od 16. do 18. vijeka*, Istorijski zbornik, 3, Banjaluka 1982, pp. 167-172; Tucaković Šemsko, *Aladža džamija - fočanski biser*, Sarajevo 1991.; Nijazija Koštović, *Sarajevo između dobrotvorstva i zla*, drugo izdanje, Sarajevo 1998, pp. 345; Ahmed S. Aličić, *Prilog izučavanju Ljubuškog i okolice u XV i XVI stoljeću - 100 godina Muzeja na Humcu (1884-1984)*, Zbornik radova, Ljubuški 1985, pp. 187-201; Hatidža Čar - Drnda, *Osnivanje Novog Pazara i njegov razvitak do kraja XVI stoljeća*, Novopazarski zbornik, 8, Novi Pazar 1984, pp. 77-102; i s t a, *Naselje nahije Trgovišta prema podacima deftera iz 1527/30 godine*, Rožajski zbornik, IV, 4., Rožaje 1985, pp. 23-30; i s t a, *Visoko u sastavu Osmanskog carstva - XV-XVI stoljeće*, Prilozi za orijentalnu filologiju 40/1990, Sarajevo 1991, pp. 193-219; i s t a, *Prilog proučavanju prošlosti Fojnice i Kreševa od uspostave osmanske vlasti do početka 17. sto-ljeća*, Prilozi za orijentalnu filologiju 35/1985, Sarajevo 1986, pp. 133-161; i s t a, *Iz prošlosti Prijepolja*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, god. XXII, br. 23, Sarajevo 1987, pp. 47- 54; Fehim Dž. Spaho, *Prilog istoriji grada Islama u Ravnim kotarima u 17. stoljeću*, Zadarska revija, Zadar 1985, pp. 353-361; i s t i, *Livno u ranim turskim izvorima*, Prilozi za orijentalnu filologiju 32-33/1982.-83., Sarajevo 1984, pp. 129-163; i s t i, *Nekoliko novih podataka o Stocu iz XV i XVI stoljeća*, Prilozi za orijentalnu filologiju 37/1987, Sarajevo 1988, pp. 197- 203; i s t i, *Grad Sinj u turskoj vlasti*, Zbornik Cetinske krajine, knj. IV, Sinj 1989, pp. 55- 63.; i s t i, *Neke karakteristike varoških naselja u kliškom sandžaku u XVI i XVII stoljeću*, Prilozi za orijentalnu filologiju 38/1988, Sarajevo 1989, pp. 241-252; Avdo Sućeska, *Gradovi pod turskom vlašću do početka XIX stoljeća*, Enciklopedija Jugoslavije IV, JLZ, Zagreb 1986, pp. 521-525

U organizaciji IZ za Bosnu i Hercegovinu i Gazi Husrev begove biblioteke u Sarajevu 22. i 23. novembra 1982. godine održan je Simpozij na teme: I. *Institucija vakufa i njegova uloga u vjerskom životu muslimana* i II. *Institucije Gazi Husrev begova vakufa*. Učešće na skupu uzela su 24 naučna radnika. Oni su ukupno podnijeli 26 referata koji su štampani u časopisu *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*".⁴⁰ Po dva rada objavili su dr Adem Handžić i hafiz Mahmud Traljić.

Vakufi, vakifi i vakufname podjednako su interesantne i za orijentaliste i historičare osmanskog perioda. Zato nas i ne iznenađuje saznanje da svi oni koji su izučavali prošlost Bosne i Hercegovine osmanskog perioda, manje ili više pišu i o vakufima koji su nezaobilazni skoro u svim društvenim segmentima. U tom smislu objavljivanje 27 vakufnama u prijevodu orijentalista i historičara predstavlja za historiju veliki doprinos. Štampane su u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu u seriji *Monumenta turcica*.⁴¹ Za manje znalce ove problematike, redakcija Zbornika se potrudila da donese više informacija sa osnovnim podacima o svakom dokumentu. Iako je Orijentalni institut želio da štampa original faksimila, zbog velikih materijalnih troškova to nije bio u stanju da realizuje. Prevodioci ovih vakufnama su najpoznatija imena ove cijenjene znanstvene institucije i njeni vanjski saradnici. Među objavljenim vakufnamama su i pojedine koje su već ranije publikovane. No, zbog historijske važnosti i vakufname, i vakifa, ali i dobrog prijevoda uvrštene su u ovu publikaciju.

Uporedo sa vakufnamama, isti izdavač štampao je i dokumente iz muhimme deftera.⁴²

Rad na objavljivanju prijevoda novih vakufnama nastavljen je i u narednom periodu. No, istovremeno historičari na ovu temu objavljuju i nove radove. To još više doprinosi upoznavanju ove značajne institucije naše zemlje iz vremena osmanske uprave.⁴³

40 knjiga IX-X, Sarajevo 1983, pp. 341

41 *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia, Tomus quintus, serija III, *Vakufname*, knj. 1, Sarajevo 1985, pp. 278

42 *Muhimme defteri*: dokumenti o našim krajevima, priredio Ešref Kovačević, Orijentalni institut u Sarajevu, Monumenta turcica, historiam Slavorum Meridionalium illustrantia, t. 4, Serija III, *Muhimme defteri*, knj. 1, sv. 1, Sarajevo 1985. pp.

43 Fazileta Cviko - Hafizović, *O Gazi Husrevbegovom vakufu u Slavonskoj Požezi*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga XI-XII, Sarajevo 1985, pp. Pp. 75-78; Klaus Schwarz - Hars Kurio, *Firuz beg, bosanski šandžakbeg u svjetlu njegove vakfije*, Prilozi za orijentalnu filologiju 32-33/1982.-83, Sarajevo 1984, pp. 115-129; Avdo Sućeska, *Vakufski krediti u Sarajevu prema podacima sidžila sarajevskog kadije iz godine 973,974 i 975/1564*, 65. i 66. Prilozi za orijentalnu filologiju 44-45/1994-95, Sarajevo 1996, pp. 99-133; Behija Zlatar, *Uloga vakufa u razvitku Mostara*, Hercegovina, časopis za historiju i kulturno nasljeđe, Mostar 1997, pp. 35-39; Adem Handžić, *Dokument o prvom službenom popisu Husrev-begova vakufa iz 1604. godine*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga XV-XVI, Sarajevo

Prijevodi vakufnama, ali ovoga puta iz XVII stoljeća, nastavljeni su da se publikuju u stručnim časopisima. Prijevodi Behije Zlatar, Lejle Gazić, Bećira Džake, Bisere Nurudinović, Saliha Trake i Fehima Nametka publikovani su u posebnom broju *Priloga* za orijentalnu filologiju.⁴⁴ Nadam se da će se ovoj tematici i ubuduće posvetiti dužna pažnja.

f) Privreda

U odnosu na vakufe, vakife i vakufname koje su bili predmet interesovanja znanstvenika od 1980. godine do sada, o privrednoj djelatnosti pisano je manje nego što ova tema zaslužuje. Da je to tako pokazuje i spisak objavljenih radova.⁴⁵ Posebno su interesantni radovi o rudama i rudarstvu.⁴⁶ Vezano za trgovinu, privredu, gradove i tvrđave, interesantni su i radovi koji govore o putevima i onima koji obezbjeđuju njihovu sigurnost.⁴⁷ Mislim da bi u narednom periodu bilo potrebno organizirati jedan znanstveni skup na ovu temu, a i buduće magistarske radove i doktorske disertacije posvetiti ovoj problematici.

g) Konfesije i migracije

Za razliku od privredne djelatnosti, u proteklom periodu orijentalisti i historičari su posvetili veliku pažnju stanovništvu Bosanskog ejaleta. Naročito

1990, pp. 3-18, isti, *O specifičnostima nekih osmanskih popisa u vezi institucije vakufa u Bosni u XVI i XVII stoljeću*, Prilozi za orijentalnu filologiju 40/1990, Sarajevo 1991, pp. 237-242

44 Sarajevo 1996, pp. 279-383

45 Bogumil Hrabak, *Privreda Banjaluke i šire okoline do rata 1683-1699. godine*, Istorijski zbornik, god. I, br. 1, Banjaluka 1988, pp. 85-126; Ahmed S. Aličić, *Economic and confessional structure of population in Herzegovina at the end of XVI century*, Turk Tarih Kongresi 10, 22-26 Eylül, Ankara 1986, pp. 137; Josip Lutić, *Iz međunarodne djelatnosti hercegovačkih i bosanskih trgovaca u nautičko - brodskoj i lučko - trgovačkoj privredi Dubrovačke Republike 1570-1670. godine*, Hercegovina, časopis za kulturno i istorijsko nasljeđe, br. 4, Mostar 1985, pp. 109-131; Marko Šunjić, *Trgovina bosanskim robljem*, "Napredak" kalendar za 1995. godinu, Sarajevo 1994, pp. ; Enes Pelidija, *Privredne prilike u Bosanskom ejaletu u prvim decenijama XVIII stoljeća*, Istorijski zbornik, br. 7, god. VII, Banjaluka 1986, pp. 25-38 ; Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1497)*, Dubrovnik 1990, pp. 241

46 Adem Handžić, *Rudarstvo u Bosni od XV do XVII stoljeća*, Intisat Fakultesi Mecmuasi, Istanbul 1985, pp. 321-360; Bogumil Hrabak, *Galeta iz Bosne u XV i XVI veku*, Istorijski zbornik, god. V, br. 5, Banjaluka 1984, pp. 183-203; i s t i, *Dovoz bosanskog olova u Dubrovnik 1463-1520. godine*, Hercegovina, časopis za kulturno i istorijsko nasljeđe, br. 5, Mostar 1986, pp. 31-81; Nenad Filipović, *Rudnici i kovnice novca u Rumeliji i Bosni krajem XVI i u prvoj polovini XVIII stoljeća*, Balcanica 20, Beograd 1989, pp. 243-259

47 Alma Bejdić, *Derbendžijska organizacija u bosanskom sandžaku početkom 17. vijeka*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, god. XXIII, br. 24, Sarajevo 1988, pp. 61-77

su pisali o pojedinim konfesijama, te njihovom međusobnom odnosu. Znatna pažnja poklonjena je i stavu osmanske države prema pojedinim konfesijama. Sva ta zainteresiranost rezultirala je objavljivanjem više studija, članaka, priloga, kao i zbornika o pojedinim konfesijama. Jedan od takvih međunarodnih skupova koji je u proteklom periodu izazvao veliku pažnju i okupio značajna imena bio je naučni skup o temi prihvatanja islama i islamske kulture na prostorima Bosne i Hercegovine, kao i cijelog Bosanskog ejaleta. Ovaj skup organizirao je Orijentalni institut u Sarajevu. *Širenje islama i islamska kultura u Bosanskom ejaletu* pored okupljenih znanstvenika, privukao je veliku pažnju domaćih i inozemnih naučnih krugova. Od 7. do 9. marta 1991. godine, koliko je trajao njegov rad, pročitano je po 14 referata na teme a) *Širenje islama u BiH* i b) *Islamska kultura u bosanskom ejaletu*. Referati i diskusije objavljeni su u međunarodno afirmisanom časopisu Prilozi za orijentalnu filologiju.⁴⁸

I prije ovog skupa o temi prihvatanja islama pisali su pojedini historičari i orijentalisti. U tim radovima bilo je pokušaja da se na osnovu provjerenih činjenica da realan odgovor, ali i onih tendencioznih koji su "naučna" saznanja stavljali u službu dnevne politike. Međutim, kada je o ovoj temi počeo da piše akademik Nedim Filipović, raniji neodmjereni radovi i autori više nisu mogli dobiti onakvo mjesto i ulogu koju su prije radova profesora Filipovića imali. Dobrim dijelom ti radovi su imali i imaju veliki doprinos u daljem izučavanju ovog pitanja, a objavljeni su u više stručnih časopisa.⁴⁹

U prihvatanju islama na ovom tlu nezaobilazno mjesto i ulogu imali su derviši i zavije. Upravo na ovu temu u granicama svojih mogućnosti i vremenu u kome je pisao objavio je knjigu dr. Džemal Čehajić.⁵⁰ Iako knjiga govori o dervišima i derviškim tarikatima na prostoru cijele ex Jugoslavije, ipak se najviše podataka odnosi na Bosnu i Hercegovinu i njen osmanski period. Međutim, spomenuti autor, kao i Halid Buljina, objavili su i posebne radove o derviškim tarikatima i tekijama.⁵¹ Takođe je interesantan i koristan prilog o islamu u našoj zemlji napisao i Mustafa Spahić u svojoj knjizi *Povijest Islama*.⁵²

48 vol. 40, Sarajevo 1991, pp. 450

49 Nedim Filipović, *O jednom aspektu korelacije između islamizacije i čiflučenja*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, god. XVII, br. 18, Sarajevo 1981, pp. 25-45; i s t i, *Islamizacija Vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XVI vijeku*, Radovi ANUBiH, LXXIII, ODZ 22, Sarajevo 1983, pp. 139-148

50 *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Orijentalni institut, Posebna izdanja XIV, Sarajevo 1986, pp. 281

51 Džemal Čehajić, *Društveno - politički, religiozni, književni i drugi aspekti derviških redova u jugoslovenskim zemljama*, Prilozi za orijentalnu filologiju 34/1984, Sarajevo 1985, pp. 93-115; Halid Buljina, *Tekije u fojničkom kraju*, Glasnik VIS-a u SFRJ, 46, 6, Sarajevo 1983, pp. 838-855

52 Sarajevo 1996, pp. 697

I dok se na jednoj strani pokušava pisati činjenično, bez ikakve ideološke natruhe, ipak pojedine sredine organiziraju naučne skupove na kojima se unaprijed pokušava dati odgovor na već postavljenu tezu. Jedan od takvih je i skup u organizaciji Istorijskog instituta u Beogradu i SANU koji je održan od 11. do 13. decembra 1996. godine. Referati podneseni na ovom skupu nisu mimoišli ni Bosnu i Hercegovinu i islam onako kako to autori žele, a ne kako dokumenti govore⁵³. To je eklatantan primjer kako ne treba poći sa pozicije već unaprijed postavljene teze koju po svaku cijenu treba dokazati.

Kao i o islamu, i o katoličkoj crkvi u Bosni i Hercegovini održan je znanstveni skup pod naslovom *Sedam stoljeća bosanskih franjevac 1291.-1991*⁵⁴. O katoličkoj crkvi i njenim vjernicima u Bosni i Hercegovini napisao je knjigu dr Pavo Živković koja je doživjela dva izdanja.⁵⁵

I o pravoslavnim vjernicima i njihovoj crkvi na prostorima Bosne i Hercegovine u osmanskome periodu izašla je knjiga dr. Borisa Nilevića.⁵⁶ Pisana na osnovu izvorne arhivske građe i stručne literature, ova studija je korigovala razne predrasude o odnosu osmanskih vlasti prema pravoslavnoj crkvi i njenim vjernicima. Nadati se da će na ovu temu mlađi naučnici nastaviti pisanje novih studija.

Kada se govori o bosanskohercegovačkim konfesijama, nezaobilazno mjesto ima i jevrejska zajednica. O ovoj vjeri i njenim sljedbenicima bilo je više riječi i na znanstvenom skupu *Sefard '92*.⁵⁷ Skup je kao mnogi drugi održan u vrijeme agresije na našu domovinu od 11. do 14. septembra 1992. godine. Na njemu je podneseno 26 referata. Među njima su i radovi koji se odnose na osmanski period. Svi ti referati štampani su u posebnom zborniku pod nazivom kako je i skup naslovljen.

Kada je riječ o konfesijama u Bosni i Hercegovini iz osmanskog perioda spomenuo bih studiju Srećka M. Džaje *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine - predemancipacijski period 1463-1804*.⁵⁸ Ovo djelo prvo je štampano na njemačkom, pa na našem jeziku.⁵⁹

53 *Islam, Balkan i velike sile (XIV-XX vek)*, Beograd 1997, pp. 654

54 Zbornik uredio Marko Karamatić, Franjevačka teologija, Sarajevo 1994.

55 *Einička i vjerska povijest Bosne, Slavonije i Srijema do konca XVII stoljeća (Dolazak, razvoj i nestajanje Hrvata katolika na tim prostorima)*, prvo izdanje: Mostar 1996; drugo izdanje Sarajevo - Mostar 1998, pp. 257

56 *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, Sarajevo 1990, pp. 261

57 Sarajevo 1995, pp. 338

58 Sarajevo 1992, pp. 277 s njemačkog preveo Ladislav F. Fišić

59 Srećko M. Džaja, *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina Voremanzipatorische Phase 1463 - 1804*, Minhen 1984.

Po prvi put je u proteklom periodu napisana knjiga *Historija Bošnjaka*. U njoj je autor dr Mustafa Imamović s pravom znatan dio posvetio osmanskome periodu. Djelo je pisano sintetički i pregledno.⁶⁰ Druga izdanja će vjerovatno donijeti i nove podatke, te eventualno korigovati neke stavove iz ove knjige.

Za izučavanje prošlosti stanovništva Bosne i Hercegovine značajni su radovi sa znanstvenog skupa *Migracioni procesi i Bosna i Hercegovina od ranog srednjeg vijeka do najnovijih dana - njihov uticaj i posljedice na demografska kretanja i promjene u našoj zemlji*. Taj skup održan je u organizaciji Instituta za istoriju u Sarajevu, a u povodu 30-godišnjice njegovog postojanja, 26. i 27. oktobra 1989. godine u Sarajevu. Sa toga skupa objavljen je Zbornik radova u kome je štampano 49 referata. Od toga se sedam radova iz Zbornika odnosi na osmanski period.⁶¹ Na temu migracija objavljeno je i više radova koji su publikovani u stručnim časopisima.⁶²

Na teme o stanovništvu, konfesionalnoj podijeljenosti, ulozi i mjestu vjerskih zajednica pod vlašću Porte vraćali su se u više navrata mnogi orijentalisti i historičari osmanskog perioda Bosne i Hercegovine. To nam potvrđuje i relativno bogata literatura o ovim temama.⁶³

60 Sarajevo 1997, pp. 636

61 *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 1990, pp. 671; U ovom Zborniku o migracionim kretanjima u osmanskome periodu pisali su: Boris Nilević, *Iz migrantske psihologije srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u XV i XVI stoljeću*, pp. 51-57; Adem Handžić, *O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor: Maglaj - Doboj - Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI stoljeća*, pp. 57-67; Ignacij Voje, *Migracioni procesi iz Bosne u slovenačkim zemljama za vrijeme turskih provala u 16. stoljeću*, pp. 89-101; Bogumil Hrabak, *Naseljavanje hercegovačkih i bosanskih Vlaha u dalmatinsku Zagoru u XIV, XV i XVI veku*, pp. 67-89; Dragana Radojičić, *Migraciona kretanja iz Hercegovine u hercegovački kraj krajem XVII i početkom XVIII vijeka*, pp. 101-109; Avdo Sućeska, *Uticaj migracionih kretanja na oblikovanje agrarnih odnosa u BiH u periodu osmanske vladavine*, pp. 109-119; Enes Pelidija, *O migracionim kretanjima stanovništva Bosanskog ejaleta u prvim decenijama XVIII stoljeća*, pp. 119-133

62 Avdo Sućeska, *Uticaj migracionih kretanja na oblikovanje agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini u periodu osmanske vladavine*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, XXXVII/1989, Sarajevo 1990, pp. 233-243. Sa izvjesnim manjim korekcijama pod ovim nazivom rad je objavljen i u citiranom Zborniku. Muhamed Hadžijahić, *O manjinskim etničkim skupinama u Bosni i Hercegovini u 18. i 19. stoljeću do okupacije 1878*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XVII, br. 18, Sarajevo 1981, pp. 25-45; Hatidža Čar-Drnda, *Demografsko kretanje, socijalni i konfesionalni sastav stanovništva u visočkoj nahiji*, Prilozi za orijentalnu filologiju 41/1991, Sarajevo 1991, pp. 195-253

63 Adem Handžić, *O društvenoj strukturi stanovništva u Bosni početkom XVII stoljeća*, Prilozi za orijentalnu filologiju, sv. XXXII - 1982/83, Sarajevo 1984, pp. 129-146; i s t i, *Konfesionalni sastav stanovništva u Bosni i Hercegovini u prvim stoljećima osmanske vladavine*, Prilozi za orijentalnu filologiju 42-43/1992-93, Sarajevo 1995, pp. 119-153; i s t i, *O širenju islama u Bosni s posebnim osvrtom na srednju Bosnu*, Prilozi za orijentalnu filologiju 41, Sarajevo 1991, pp. 37-43, Avdo Sućeska, *Bošnjaci u osmanskoj državi*, Sarajevo 1995, pp. 57; i s t i, *Položaj Jevreja u Bosni i Hercegovini za vrijeme Osmanlija - Turaka*, Zbornik radova "Se-

h) Kultura i obrazovanje

U odnosu na raniji period, u posljednje dvije decenije ovog stoljeća iz kulturno - obrazovne prošlosti Bosne i Hercegovine osmanskog perioda objavljeno je više studija i radova. Bio je to rezultat većeg interesovanja znanstvenika srednje i mlade generacije i njihovog rada na ove teme.

Bogato stvaralaštvo ljudi ovih krajeva u vrijeme sultanove vlasti bilo je predmetom izlaganja istaknutih naučnika na znanstvenom skupu 24. i 25. februara 1989. godine u Sarajevu. Podneseni referati, njih ukupno 17 koji su se odnosili na osmanski period, objavljeni su u 39. broju Priloga za orijentalnu filologiju.⁶⁴

Drugi skup na sličnu temu održan je od 15. do 17. januara 1990. godine. Bila je to svojevrsna rekapitulacija dotada napisanog i obrađenog na temu kul-

fard '92", Sarajevo 1995, pp. 33-46; Branislav Đurđev, *Postanak i razvitak brdskih, crnogorskih i hercegovačkih plemena*, Odabrani radovi, Posebna izdanja, CANU, Titograd 1984; isti, *Neke napomene o islamizaciji i bošnjaštvu u istoriji Bosne i Hercegovine*, Prilozi za orijentalnu filologiju 41, Sarajevo 1991, pp. 25-37; Francione Friedman, *Bosnian Muslims - Denial of a Nation*, Boulder, Colorado 1996; Marko Šunjić, *Mossalmani di Bossina*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XXII, br.23, Sarajevo 1987, pp. 55-63; Fehim Dž. Spaho, *Jedan popis Sinja i Vrlike iz 1604. godine*, Acta historico - oeconomica Jugoslaviae, 12, Zagreb 1983, pp. 21-120; Muhamed Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Sarajevo 1990; Avram Pinto, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1987, pp. 197; Moritz Levy, *Sefardi u Bosni*, Sarajevo 1996, pp. 128. Ovo djelo štampano je na njemačkom jeziku 1911. godine i doživjelo više izdanja. Mustafa Memić, *Bošnjaci - Muslimani Sandžaka i Crne Gore*, Sarajevo 1996, pp. 410; Ejup Mušović, *Muslimani Crne Gore*, Novi Pazar 1997, pp. 180; Radovan Samardžić, *Srbi u XVIII veku*, Istorija srpskog naroda, četvrta knjiga, tom prvi, Beograd 1986, pp. 19-31 i 432-498; Behija Zlatar, *Dolazak Jevreja u Sarajevo*, Zbornik radova "Sefard '92", Sarajevo 1995, pp. 57-64; i s t a, *Stanovništvo Sarajeva u XVI stoljeću*, "Urbano biće Bosne i Hercegovine", Sarajevo 1996, pp. 65-71; Boris Nilević, *Neka zapažanja o srpsko - pravoslavnoj duhovnosti u Bosni i Hercegovini u osmansko - turskom vremenu*, Prilozi za orijentalnu filologiju 42-43/1992-93, Sarajevo 1995, pp. 201-211; i s t i, *Odnosi između pravoslavnog sveštenstva i franjevacu u Bosni i Hercegovini od XV do kraja XVII stoljeća*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XIX, br. 20, Sarajevo 1984, pp. 129-143; i s t i, *Kulturna misija srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini 1463-1557. godine*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XX, br. 21, Sarajevo 1985, pp. 115-141; i s t i, *Iz historije geografije Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini 1463-1557. godine*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga XIII - XIV/1987, Sarajevo 1987; i s t i, *Uloga i značaj manastira Mileševa u historiji srpskog naroda u Bosni i Hercegovini do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, Zbornik radova "Mileševa u istoriji srpskog naroda", knj. 6, Beograd 1987, pp. 175-185; Mile Bogović, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine*, Zagreb 1982; Nenad Filipović, *Islamizacija u Bosni u prva dva desetljeća osmanske vlasti*, Prilozi za orijentalnu filologiju 41, Sarajevo 1991, 53-67. Na ovu temu u ranije već navedenom broju Priloga svoje radove su objavili : Ahmed S. Aličić, Fazileta Hafizović, Medžida Selmanović, Snježana Buzov, Amina Kupusović, Mustafa Memić, Nenad Močanin, Hatidža Čar - Drnda, Behija Zlatar, Ramiza Ibrahimović; Fehim Spaho i Slobodan Ilić.

64 39/1989, Sarajevo 1990, pp. 11 - 225

tura i obrazovanje pod nazivom *Islamska znanost i ulema u Bosni i Hercegovini*. Na skupu je podnešeno 43 referata, a u časopisu "Anali Gazi Husrev-begove biblioteke" objavljeno ih je 40. Među njima je i 10 radova koji se direktno odnose na stvaralaštvo Bošnjaka u osmanskome periodu.⁶⁵ Ni agresija na Bosnu i Hercegovinu nije spriječila mnoge znanstvenike da pišu i objavljuju knjige i radove o kulturi i obrazovanju u navedenom periodu. Ako se sa ove distance pogleda broj objavljenih studija i radova koji su u proteklom periodu štampani, može se s pravom kazati da je načinjen veliki pozitivni pomak.⁶⁶ I u

65 knjiga XVII - XVIII, Sarajevo 1996, pp. 406

66 Fehim Nametak, *Opsada Zvornika 1717. u pjesmi na turskom jeziku*, Prilozi za orijentalnu filologiju 32-33/1982.-83, Sarajevo 1984, pp. 109-115; i s t i, *Nekoliko novih podataka o književnosti Muslimana na orijentalnim jezicima*, Prilozi za orijentalnu filologiju 34/1984, Sarajevo 1985, pp. 79-85; i s t i, *Književnost bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku do kraja XVII stoljeća*, Godišnjak - odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, god. XI, Sarajevo 1982, pp. 119-149; i s t i, *Muhamed Nerkesija Sarajlija: povodom 400 godišnjice rođenja*, Glasnik VIS-a u SFRJ, god. XLVII, br. 2, Sarajevo 1984, pp. 225-235; i s t i, *Društveno - istorijska uslovljenost divanske književnosti u Bosni i Hercegovini*, Prilozi za orijentalnu filologiju 41/ 1991, Sarajevo 1991, pp. 311-319; isti, *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća*, Sarajevo 1992, pp. 211; i s t i, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut, Posebna izdanja XXI, Sarajevo 1997, pp. 200; Amir Ljubović, *Na marginama rukopisnih djela Mustafe Ejubovića (1651-1707)*, Hercegovina, časopis za kulturu, br. 5, Mostar 1985, pp. 225-238; i s t i, *Hasan Kafija Pruščak, "Izabrani spisi"*, Sarajevo 1983 - uvod, prevod sa arapskog i bilješke Amir Ljubović i Fehim Nametak, pp. 189; i s t i, *Logična djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVIII, Sarajevo 1996, pp. 249; isti u koautorstvu sa Sulejmanom Grozdanićem, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVII, Sarajevo 1995, pp. 279; i s t i, *Nad Bašagićevom zaostavštinom*, Mostar 1998, pp. 128; Sulejman Grozdanić, *Pisana riječ na orijentalnim jezicima u Bosni i Hercegovini*, Radio Sarajevo, Treći program, br. 34, X, Sarajevo 1981, pp. 443-457; i s t i, *Mula Mustafa Bašeskija*, Putevi, br. 1, Banja Luka 1991, pp. 104-112; i s t i, *Bulbulistan Fevzije Mostarca*, Odjek, god. 44, br. 1-2, Sarajevo 1991, pp. 14; i s t i, *Hasan Kafija Pruščak - naučnik, mislilac i društveni reformator*, Dijalog, 1-2, Sarajevo 1995, pp. 225-228; Ismet Kasumović, *Ali Dede Bošnjak i njegova filozofsko - sufijska misao*, Sarajevo 1992, pp. 276; i s t i, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Mostar, 1999. godine; Lamija Hadžiosmanović, *Tragom poezije bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo 1985, pp. 141; i s t a, *Mehmed Mejlija Guraniya - Izbor iz poezije (1713-1781)*, Sarajevo 1989, pp. 199; i s t a, *Umihana Čuvidina - prva pjesnikinja Muslimanka s kraja XVIII stoljeća*, Radio Sarajevo, Treći program, 35, Sarajevo 1981, pp. 490-496; Hivzija Hasandedić, *Muslimanska baština u istočnoj Bosni*, Sarajevo 1990, pp. 352; isti, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Sarajevo, 1980, pp. 229; i s t i, *Muslimanska baština Bošnjaka u južnoj (srednjoj) Hercegovini*, Mostar 1997, pp.; Smail Balić, *Kultura Bošnjaka - muslimanska komponenta*, drugo izdanje, Zagreb 1994, pp. 383; Hajrudin Čurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Sarajevo 1983, pp. 350; Omer Nakičević, *Arapsko - islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka (Sarajevo - Mostar - Prusac)*, Sarajevo 1988, pp. 252; Muhamed Ždravlović, *Bosansko - hercegovačka prepisivačka djela u arabičkim rukopisima*, Sarajevo 1988, knj. I pp. 394, knj. II, pp. 461; i s t i, *Djela Ali Dede Mostarca u rukopisima Orijentalne zbirke JAZU, Hercegovina*, časopis za kulturno i historijsko nasljeđe, br. 6, Mostar 1987, pp. 117-133; Nijaz Šukrić, *450 godina*

narednom periodu nadati se da će na ovu temu biti objavljeno više studija i radova jer je obrazovno -kulturni život ljudi iz Bosne i Hercegovine pod osmanskom vlašću bio čak i za bolje poznavaoce naše prošlosti izuzetno bogat.

i) Objavljeni izvori

Da bi se napisala brojna djela, pored arhivskih istraživanja i stručne literature, veliki doprinos predstavljaju i objavljeni izvori. U proteklom periodu su orijentalisti i historičari dali doprinos u objavljivanju deftera, fermana, bujrukdija i drugih za historiju važnih dokumenata pisanih kako na orijentalnim, tako i na jezicima drugih naroda. Nesumnjivo da su najveći doprinos u ovome dali saradnici Orijentalnog instituta, koji je ujedno bio i glavni izdavač objavljenih izvora. *Monumenta turcica* Orijentalnog instituta objavila je *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*. Uvod, prijevod, napomene i regesta uradio je Ahmed S. Aličić.⁶⁷ Ovaj defter nastao je u popisu između 1475. i 1477. godine. Glavni popisivač Mevlana Muhijudin, poznatiji pod nadimkom Vildan, slične poslove je obavljao i u drugim sandžacima Carstva. Slovio je kao vrstan poznavalac zakonodavstva i osmanskog društvenog sistema.

I u izdanju ANU BiH dr. Adem Handžić objavio je *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533)*⁶⁸. Orijentalista Rašid Hajdarević preveo je i sa izvjesnim zakašnjenjem objavio *Defter sarajevskog saračkog esnafa 1726. - 1823.*⁶⁹ No, daleko je više orijentalista i historičara Bosne i Hercegovine osmanskog perioda u stručnim časopisima objavilo prijevode pojedinih dokumenata ili komentare na ovu temu. O tome nam govori brojna bibliografija.⁷⁰

Gazi Husrev- begove medrese u Sarajevu, Sarajevo 1988, pp. 239; Jasna Šamić, *Hasan Kaimi Baba*, Radio Sarajevo, Treći program, god. 13, br. 47, Sarajevo 1984, pp. 409- 436; Medžida Bećirbegović, *Džamije sa drvenom munarom u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1991, pp. 236; Andrej Andrejević, *Islamska monumentalna umetnost u XVI veku u Jugoslaviji*, Beograd 1984, pp. ; Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, I - III*, Sarajevo 1998; Esad Zgodić, *Bošnjačko iskustvo politike osmanskog doba*, Sarajevo 1998, pp. 458; Nenad Filipović, *Bošnjaci u bici kod Sente 1697. godine - viđenje pjesnika Fidai bega*, Prilozi za orijentalnu filologiju 40/1990, Sarajevo 1991, pp. 309-335, te mnogi drugi.

67 serija II, defteri 3, Sarajevo 1985, pp. 658

68 *The two earliest land registers of the Sanjak of Zvornik (from 1519 and 1533)*, ANU BiH i SANU, Građa, knj. XXVI, Odjeljenje društvenih nauka, knj.22, Sarajevo 1986, pp. 1986.

69 Sarajevo 1998, pp. 179

70 Fehim Dž, Spaho, *Defteri za Kliški sandžak iz XVI i početka XVII stoljeća - diplomatski opis*, Prilozi za orijentalnu filologiju 34/1984, Sarajevo 1985, pp. 137-163; i s t i, *Jedan turski popis Sinja i Vrljke iz 1604. godine*, Acta historico - oeconomica Jugoslaviae 12/1985, Zagreb 1985, pp. 21-120; Fazileta Cviko- Hafizović, *Opširan defter za sandžak Požegu iz 1579. godine - diplomatski opis*, Prilozi za orijentalnu filologiju 32-33/1982.-83, Sarajevo 1984, pp. 167-187; i s t a, *O najstarijem popisu požeškog sandžaka*, Prilozi za orijentalnu filologiju 34/1984, Sarajevo 1985, pp. 129-137; Amina Kupusović, *Nahija Banja Luka u opširnom po-*

Veoma interesantni dokumenti za proučavanje prošlosti Bosne i Hercegovine osmanskog perioda nalaze se i u djelu Marka Jačova *Spisi tajnog vatikanskog arhiva XVI - XVIII veka*.⁷¹ U ovom Zborniku su izvještaji biskupa koji su bili u vizitaciji i na teritoriji Bosanskog ejaleta. Publikovani dokumenti odnose se na vremenski period između 1500. i 1800. godine. Posebno su interesantni biskupski izvještaji iz osmanskih gradova sa susjednim državama u evropskom dijelu Osmanskog carstva u XVIII stoljeću. Navedeni spisak literature i objavljenih deftera nadamo se da će u narednom periodu biti i veći i raznovrsniji. To nam govori i saznanje o skorom izlasku iz štampe popisnog deftera bosanskog sandžaka iz 1604. godine u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu.

Zaključak

Sve navedene studije, radovi i prilozi iz historije Bosne i Hercegovine osmanskog perioda do kraja XVIII stoljeća, a koji su publikovani kao knjige i članci u stručnim domaćim i stranim časopisima u posljednjih dvadeset godina obogatili su naša dotadašnja saznanja. Već sada se može kazati da je u ovom periodu napravljen zaokret u pisanju ovog interesantnog i historijski bogatog perioda. Radovi su pisani na osnovu neobjavljene i objavljene arhivske građe i stručne literature. Osjetni pomaci u pojedinim oblastima i periodima ne mogu zanemariti nedovoljno pisanje o nekim pitanjima kojima se treba vratiti i posvetiti dužnu pažnju.

Ubuduće, zadatak orijentalista i historičara trebao bi biti što veće prevođenje i publikovanje bogate arhivske građe, kako orijentalne, tako i zapadne provenijencije. U ovom pitanju podjednaku pažnju treba pokloniti kako dokumentima iz domaćih, tako i stranih arhiva. Već sada brojni objavljeni kata-

pisu bosanskog sandžaka iz 1604. godine, Prilozi za orijentalnu filologiju 44-45/1994-95, Sarajevo 1996, pp. 149-207; Salih Trako, *Hududnama čifluka Kizlar age Mustafe iz 1591. godine na kojem je osnovan Mrkonjić Grad*, Prilozi za orijentalnu filologiju XXXI/1981, Sarajevo 1981, pp. 179-189; Hatidža Čar-Drnda, *Sidžil visočkog kadiluka (1755-1810) kao istorijski izvor*, Prilozi za orijentalnu filologiju 38/1988, Sarajevo 1989, pp. 193-219; i s t a, *Sidžil tešanjskog kadiluka iz 1740-1746. godine kao istorijski izvor*; Naše starine, god. XVI - XVII, Sarajevo 1984, pp. 119-126; Šaban Zahiragić, *Sidžil mostarskiog kadije 1787-1788. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju 44-45/1994-95, Sarajevo 1996, pp. 405-413; Salih Jalimam, *Sidžil zeničkog naiba kao izvor za historiju Zenice*, Prilozi za orijentalnu filologiju 47-48/1997-98, Sarajevo 1999, pp. 127-145

71 SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, II odeljenje, knj. XXII, Beograd 1983, pp. 357

lozi su od velike pomoći znanstvenicima da upoznaju arhivsko bogatstvo nekih domaćih arhiva, prije svega Gazi Husrev-begove biblioteke.

Takođe se osjeća nedostatak radova iz tema o urbanim sredinama, poznatim ličnostima, privredi, te stvaralaštvu ljudi sa ovog tla. Sve te monografije i radovi treba da budu bazirani na izvornoj arhivskoj građi, objavljenim dokumentima i stručnoj literaturi, pisani stručno, pregledno i objektivno. Istina, a ne mitologija i mitomanija treba da bude cilj svakog znanstvenog radnika. Ko misli drukčije čini štetu i sebi i onima kojima želi ugoditi. Pravom znanstveniku jedino mjesto i ugled obezbjeđuje istinitost onoga što piše i radi.

S u m m a r y

THE ESSENTIAL RESULTS OF THE BOSNIAN-HERZEGOVINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE OTTOMAN PERIOD (FROM 1463 TO THE END OF THE EIGHTEEN CENTURY) IN THE PAST TWO DECADES OF THE TWENTIETH CENTURY

All the mentioned studies, papers and contributions on the history of Bosnia-Herzegovina of the Ottoman period to the end of the XVIII century, published as monographs, articles at home and in foreign journals, in the course of the past twenty years enriched our knowledge so far. It is already possible to say a turning point was done in writings of this interesting historically rich period. The works were based on the published and unpublished archival collections and professional literature. The real progress in certain fields and periods cannot neglect the unsatisfactory researches of some other questions that should be reconsidered and be given the proper attention.

The orientalist's future task and of the historians should be: to translate and publish the rich archival collections, the Oriental one, but those of West origin, as well. Dealing with the question, the equal attention should be given to the documents from our and foreign archival collections. The published catalogues have already been of a great help to the scholars, to get to know the abundance of some archives in the country, first of all, that of the Gazi Husrevbeg's Library.

Also, there is a lack of works on the urban environment, the known personalities, economy and creative work of the native people. The monographs and other works should be written based on the authentic archival collections, published documents and professional literature, written clearly and to be a fair account of a certain question. Truth, no myths being spellbound by them should be the objectives of each scholar. Those, who think in a different way, do harm to oneself and to those people, who, one wants to please. The real scholar, his place and reputation is provided by truth, he researches and writes about.